

Роджър Кроули

1453

ПАДАНЕТО НА
КОНСТАНТИНОПОЛ

София, 2021

ROGER CROWLEY

CONSTANTINOPLE

The Last Great Siege

1453

All rights reserved

© Roger Crowley, 2005

© Издателство „Изток-Запад“, 2021

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Галина Лозанова, превод, 2021

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2021

ISBN 978-619-01-0895-5 (мека подвързия)

978-619-01-0894-8 (твърда подвързия)

РОДЖЪР КРОУЛИ

1453

ПАДАНЕТО НА
Константинопол

Превод от английски
Галина Лозанова

СЪДЪРЖАНИЕ

Пролог. Червената ябълка	11
1. Горящото море	19
2. Мечтата за Истанбул	33
3. Султанът и императорът	49
4. „Боаз кесен“: „Прерязващата гърлото“ крепост	65
5. Тъмната църква	78
6. Стената и оръдието	92
7. Многобройни като звездите	109
8. Страшният апокалиптичен взрив	124
9. Вятър, изпратен от Бога	137
10. Реки от кръв	153
11. Страшните машини	171
12. Знамения и поличби	189
13. „Запомнете този ден“	203
14. Заключените порти	220
15. Шепа пръст	233
16. „Истински кошмар за съвременния свят“	251
Епилог. Места на вечен покой	267
За изворите	275
Бележки към източниците	281
Библиография	295
Благодарности	299
Показалец	301

1

ГОРЯЩОТО МОРЕ

629–717 г.

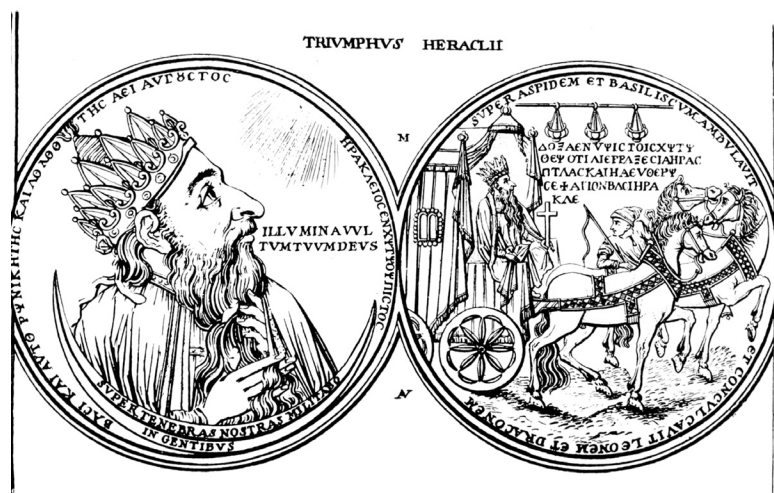
О, Христе, владетелю и господарю на света, на Теб днес посвещавам този град, който Ти принадлежи, и тези скиптри и могъществото на Рим.¹

Надпис на колоната на Константин Велики в Константинопол

Желанието на мюсюлманите да завладеят Константинопол е почти толкова старо, колкото самия ислям. Идеята, че за него трябва да се води свещена война, води началото си още от пророка Мохамед и е свързана с един инцидент, чиято достоверност, подобно на много други факти от историята на Града, е трудно да бъде установена.

През 629 г. Ираклий, „василевс на ромеите“ и двацет и осми император на Византия, тръгва на поклонение в Йерусалим. Това е върховният момент в неговия живот. Той вече е разклатил световното господство на персите в поредица от забележителни победоносни сражения и със сила е успял да отнеме от врага най-свещената реликва на християнството, Светия кръст. Сега има намерение тържествено да го постави отново в църквата „Свето Възкресение Христово“ над Божи гроб. Според ислямската традиция, когато стигнал до града, Ираклий получил писмо. В него пишело следното: „В името на Аллах, Всемиловичивия, Милосърдниия: това писмо е от Мохамед, раб на Аллах и Негов пророк, до Ираклий, владетел на Византия. Мир на онези, които следват по Неговия път. Приканвам те да се покориш на Аллах. Приеми исляма и Аллах ще те удостои с двойна награда. Но ако откажеш, големи беди ще сполетят твоя народ.“² Ираклий няма представа кой е авто-

рът на писмото, но се говори, че направил известни запитвания, след което започнал да се отнася към съдържанието му с известно уважение. Подобно писмо било изпратено и до „Царя на Царете“ в Персия, но било разкъсано на парчета. Когато научил за това, Мохамед решително заявил: „Предайте му, че моята религия и моето господство ще достигнат предели, каквито никога не е достигало царството на Хосров.“³ За Хосров това предупреждение е закъсняло – една година по-рано той е убит бавно със стрели от лък, – но апокрифното писмо предвещава, че върху християнска Византия и нейната столица, Константинопол, ще се стовари смъртоносен удар, който ще унищожи всичко, което императорът е постигнал до този момент.

Ираклий триумфално пренася Светия кръст в Йерусалим

През предишното десетилетие Мохамед е успял да обедини враждуващите племена на Арабския полуостров около не особено сложните послания на исляма. Въодушевени от словото на Бога и дисциплинирани от съвместната молитва, номадите нашественици се превръщат в организирана бойна сила. Техните апетити се простират отвъд границите на пустинята и се насочват към широкия свят, разделен от вярата на две ясно разграничени зони. От едната страна е *Дар ал-Ислям*, „Домът“, или „Пространството на исляма“; от другата са онези територии, които още не са поели по пътя на истинската вяра – *Дар ал-Харб*, „Домът на войната“. През 30-те години на VII век мюсюлмански войски, подобно на призраци, издигащи се от пясъчна буря, неочаквано се появяват в най-отдалечените погранични райони на империята, където култивираните земи отстъпват пред пустинята. Арабите са подвижни, изобретателни и дръзки и успяват да изненадат тежкоподвижните наемнически армии на Византия в Сирия. Нападат бързо, след което се

оттеглят обратно в пясъците, примамвайки противниците си да излязат от укрепленията и да ги последват в безплодната пустош; накрая ги обкръжават и избиват. Арабите прекосяват големи пустинни територии, по пътя убиват камилите си и пият вода от стомасите им само за да се появят неочаквано в тила на врага. Обсаждат градове и се учат да ги превземат. Под ударите им пада първо Дамаск, след това и самият Йерусалим; през 641 г. се предава Египет, Армения – през 653 г. През следващите двацет години окончателно е покорена Персийската империя и жителите ѝ приемат исляма. Скоростта на завоеванията е зашеметяваща, а способността на арабите към приспособяване – впечатляваща. Водени от словото на Бог и идеята за война в името на вярата, хората на пустинята започват да строят кораби – „за да водят свещената война и по море“⁴ – в доковете на Египет и Палестина с помощта на местни християни. През 648 г. превземат Кипър и побеждават византийския флот в „битката на мачтите“ през 655 г. И накрая, през 669 г., почти четирийсет години след смъртта на Мохамед, халифът Муавия I събира големи сухопътни и морски сили, с които възнамерява да нанесе смъртоносен удар на столицата Константинопол. Има сериозни основания да се надява на успех, тъй като до този момент вятърът на победата винаги е бил на негова страна.

За Муавия това е кулминацията на един честолюбив и дългосрочен план, много внимателно замислен и осъществен. През 669 г. арабските войски окупират азиатското крайбрежие срещу Града. На следващата година флот от 400 кораба минава през Дарданелите и си осигурява база на полуостров Кизик в южната част на Мраморно море. Междувременно са натрупани значителни запаси от хранителни продукти, изграден е сух док и ремонтни работилници за поддръжка на корабите – тоест подготвено е всичко необходимо за една кампания, която може да продължи с години, но непременно трябва да завърши с успех. Преминавайки през пролива на запад от Града, мюсюлманите за пръв път стъпват на европейски бряг. Тук превземат пристанище, от което възнамеряват да проведат обсадата, и предприемат бързи и неочаквани набези в околностите на Града. Защитниците на Константинопол се укриват зад масивните му стени, а византийският флот в доковете на Златния рог се подготвя за контраатака.

В течение на пет последователни години – между 674 и 678 г. – арабите провеждат обсадата, следвайки определен модел. Всяка година от пролетта до есента те се струпват край стените и предприемат морски операции в проливите, включващи непрекъснати сражения с византийския флот. И двете страни разполагат с един и същи вид галери с весла; екипажите на корабите също не се различават особено, тъй като мюсюлманите използват за гребци опитни моряци християни от завоюваните страни в Леванта. През зимата арабите прегрупират силите си в базата в Кизик, ремонтират кора-

бите и се подготвят да засият натиска срещу Града на следващата година. Обсадата продължава дълго, но те са убедени, че победата е сигурна.

И тогава, през 678 г., византийците предприемат решителен ход. Започват атака срещу флота на мюсюлманите, вероятно с нападение на базата в Кизик в края на „сезона на битките“ – подробностите са или неясни, или съзнателно потулени, – като изпращат напред ескадра от бързи *дромони*: леки и маневрени галери с много весла. Не са запазени разкази на съвременници за това, което се случва впоследствие, макар че за някои детайли можем да се досетим от по-късни описания на събитията. Когато се приближат достатъчно до противника, атакуващите кораби първо ги засипват със стрели, след което ги заливат с поток от течен огън от дюзите, закрепени високо на корабните носове. Огнените струи подпалват морската повърхност между намиращите се близо един до друг кораби на врага, после огънят обхваща и самите кораби, „все едно пред тях е паднала мълния“⁵. Огненият взрив е придружен от грохот, наподобяващ гръмотевица; небето е закрито от дим; пара и газове задушават ужасените арабски моряци. Огнената струя като че ли не е подвластна на природните закони: тя може да бъде насочвана настрани, нагоре или надолу – в зависимост от желанието на „оператора“, който управлява устройството; там, където огънят докосва повърхността на морето, водата се подпалва. Оказва се, че струята притежава и лепливи свойства: впива се в дървените части на корпуса и в мачтите и е невъзможно да се угаси. Корабите и техните екипажи бързо са погълнати от подвижния огнен порой, наподобяващ силен пристъп на вятъра, изпратен от някое разгневно божество. Адският пламък „изгаря корабите на арабите и техните екипажи живи“⁶. Флотът им е унищожен и оцелелите, „след като загубиха много боеспособни мъже и претърпяха огромни щети“⁷, вдигат обсадата и се прибират у дома. Повечето от останалите кораби са застигнати от зимна буря и потъват; в същото време арабската войска е нападната от засада на азиатския бряг и окончателно разбита. Отчаян, Муавия подписва през 679 г. трийсетгодишен мирен договор при изключително неблагоприятни условия и напълно съсипан, на следващата година умира. За пръв път мюсюлманските завоеватели претърпяват пълен крах.

В хрониките този епизод е представен като явно доказателство, че „сам Бог пази империята на ромеите“⁸, но истината е, че тя е спасена от едно ново техническо изобретение: т.нар. гръцки огън. Дори днес историята на необикновеното оръжие е предмет на сериозни разисквания – формулата на това вещество се смята за държавна тайна на Византия. Предполага се, че приблизително по времето на обсадата в Константинопол от Сирия пристига гръцки бежанец на име Калиникос, донасяйки уменията да се изстрелва течен огън от сифони. Ако това наистина е така, то той вероятно е

разполагал със сведения за използването на запалителни вещества с военни цели, широко известни в Близкия изток. Почти е сигурно, че основната съставна част на запалителната смес е суров нефт от естествените кладенци по бреговете на Черно море, смесен с дървесна смола на прах, на която се дължат лепливите ѝ свойства. Вероятно нововъведението, усъвършенствано в тайните военни арсенали на града по време на обсадата, е умението да се изстрелва тази смес. Византийците, като наследници на инженерните умения на Римската империя, изглежда, са разработили технология за нагорещяване на сместа в запечатани бронзови контейнери, като са я затваряли херметично с помощта на ръчна помпа, след което са я изпусkali през дюзи и са възпламенявали течността. Овлабяването на запалими материали под налягане и огън, при това на палубата на дървен кораб, изисква точни производствени методи и високо квалифицирани специалисти. В това се състои истинската тайна на „гръцкия огън“, който през 678 г. нанася тежък удар на самочувствието на арабите.

В продължение на четирийсет години поражението при Константинопол не дава покой на халифите от Омаядската династия в Дамаск. От гледна точка на ислямската теология е напълно неразбираемо как така човечеството като цяло не е пожелало да приеме исляма или да се подчини на властта на мюсюлманите. През 717 г. е предприет втори, още по-решителен опит да се преодолее препятствието, което не позволява да се разпространи „истинската вяра“ в Европа. Нападението на арабите започва по време на вътрешни безредици в империята. Новият император Лъв II е коронясан на 25 март 717 г. Пет месеца по-късно той е изправен срещу осемдесетхилядна армия, окопала се по цялото протежение на стените към сушата, а проливите се контролират от флот от хиляда и осемстотин кораба. Арабите са подобрили стратегията си в сравнение с предишната обсада. Мюсюлманският пълководец Маслама бързо осъзнава, че градските стени са неуязвими за обсадни машини; следователно този път трябва да се осигури пълна блокада на Константинопол. За това колко са сериозни неговите намерения красноречиво говори фактът, че войската му носи със себе си зърно за посев. През есента на 717 г. арабите разорават земята и засаждат зърното пред стените на Града, за да имат достатъчно храна през следващата пролет. След това се настаняват на лагер и започват да чакат. Византийците печелят известен успех при нападение на корабите им с „гръцки огън“, но не успяват да пробият обръча около столицата. Мюсюлманите старателно са се подготвили, за да победят „неверниците“.

Но накрая за тях всичко завършва със съкрушителна катастрофа, която се разгръща неумолимо стъпка по стъпка. Според арабските хронисти Лъв измамил враговете си с дипломатически двоен ход, впечатляващ дори за ви-

зантийските стандарти: успял да убеди Маслама, че е готов да предаде Града, ако арабите унищожат своите складове с хранителни запаси и същевременно отстъпят част от зърното на обсадените. След като искането му било изпълнено, Лъв твърдо се окопал зад крепостните стени и отказал да продължи преговорите. Скоро излъганата армия трябва да понесе една необичайно сурова зима, за която не е подготвена. Сто дни земята е покрита с дълбок сняг; камилите и конете започват да измират от студ. Отчаяните войници са принудени да се хранят с мърша. Византийските хроники – доколкото може да се разчита на тяхната обективност – намекват за още по-ужасни неща. „Говори се – пише сто години по-късно Теофан Изповедник, – че дори опичали и изяждали своите мъртвци, а изпражненията си подквасвали с мая и ги правели на хляб.“⁹ След глада идват болестите; хиляди арабски войници умират от студ. Арабите нямат опит с необичайно суровите зимни условия край Босфора: не могат да погребат мъртвите в замръзналата земя и са принудени да изхвърлят стотици трупове в морето.

През пролетта пристига голям арабски флот с провизии и снаряжение, за да облекчи положението на изтощената армия. Но спиралата на съдбата продължава стремително да се спуска надолу. Предупредени за опасността от нападение с „гръцки огън“, арабите разтоварват корабите и ги скриват край азиатския бряг. За нещастие, в някои екипажи имало християни от Египет, които преминават на страната на императора и издават местоположението на флота. Имперските галери изневиделица нападат с „гръцки огън“ корабите на арабите и ги унищожават. Междувременно армията, изпратена от Сирия като подкрепление, по пътя е нападната от засада и буквално посечена на парчета от византийската пехота. По същото време Лъв, чиято решителност и лукавство изглеждат неизчерпаеми, започва преговори с българите езичници и успява да ги убеди да нападнат „неверниците“ пред стените на Града. В последвалото сражение са убити 22 000 араби. На 15 август 718 г., приблизително година след пристигането си, армията на халифа вдига обсадата и в нестройни редици се прибира у дома по суша и по море. Докато изтощените войници се оттеглят през Анадолското плато, поредното нещастие нанася удар на каузата на мюсюлманите. Част от корабите им са унищожени по време на буря в Мраморно море, а останалите са потопени от изригнал подводен вулкан в Егейско, който „накара морската вода да закипи и когато борвата смола, с която бяха пропити техните килове, се разтопи, те потънаха в дълбините заедно с екипажите си и всичко остана“¹⁰. От огромния флот, който потегля за Константинопол, в Сирия се връщат само пет кораба, „за да съобщят за могъществото на Бога и Неговите дела“¹¹. Византия се огъва, но не е победена от натиска на исляма. Константинопол оцелява благодарение на съчетанието от технически нововъведе-

ния, изкусна дипломация, талантиви личности, солидни укрепления – а и на най-обикновен късмет: теми, които многократно ще се повтарят през следващите векове. Не е учудващо, че византийците имат свое обяснение: „Бог и Пресветата Дева, Богородица, защитиха града и империята на християните и [...] Бог никога не изоставя онези, които искрено Го призовават, макар че за кратко ни наказва заради нашите грехове.“¹²

Неуспехът на мюсюлманите да превземат града през 717 г. има дългосрочни последици. Падането на Константинопол би отворило пътя за евентуална мюсюлманска експанзия в Европа, което изцяло би могло да промени бъдещето на Запада; това е един от най-големите въпроси от типа „а какво щеше да се случи, ако...“ в историята. Победата на Византия спира първата мощна атака на ислямския *джихад*, която достига връхната си точка петнайсет години по-късно в другия край на средиземноморския басейн, когато мюсюлманските сили са разбити край бреговете на Лоара, само 240 км южно от Париж*.

За самите мюсюлмани неуспешният опит да превземат Константинопол – новините за този неуспех бързо се разпространяват по света – има по-скоро теологично, отколкото военно значение. През първия век на съществуването на исляма те нямат сериозни основания да се съмняват в окончателната победа на „истинската вяра“. Законът на *джихада* диктува необходимост от завоевания. Но под стените на Константинопол срещу исляма се изправя неговият огледален образ: съперническата монотеистична религия християнството, което също притежава съзнание за собствена мисия и има желание да спечели нови последователи. Константинопол се намира на фронтовата линия в борбата между две много близки версии на истината, борба, която продължава стотици години. Междувременно ислямските мислители са принудени да признаят, че в съотношението между Дома на исляма и Дома на войната е настъпила промяна. Налага се завоюването на немюсюлманския свят да бъде отложено, евентуално дори до края на света. Някои правовеци лансират идеята за трета световна територия – Дома на примирието, – за да изразят отлагането във времето на окончателната победа. Както изглежда, времето на *джихада* е отминало.

Византия се оказва най-неотстъпчивият от всички врагове на мюсюлманите, а Константинопол остава за тях едновременно дълбока травма и обект на страстен копнеж. Много мъченици за вярата са загинали пред стените му, включително и Аюб, знаменосецът на Пророка, през 669 г. Смъртта им е

* Става дума за Битката при Поатие от 732 г., когато франкско-бургундските сили нанасят решително поражение на нашествениците от Омаядския халифат. Тази победа бележи края на арабското нашествие в Европа.

превърнала Града в свято място за исляма и придава месианско значение на плановете за превземането му. Обсадите на Константинопол оставят богато наследство от мюсюлмански митове и фолклорни сюжети, които се предават от поколение на поколение през следващите векове. Темата присъства и в *хадисите* – изказвания, приписвани на Мохамед, събрани и записани в няколко корпуса след неговата смърт. Те съдържат и пророчества, предсказващи цикъл от поражения, смърт и окончателната победата на воините на вярата: „В *джихада* срещу Константинопол една трета от мюсюлманите ще се оставят да бъдат победени – на тях Аллах никога няма да прости; една трета ще бъдат убити в сражение и ще се превърнат в прекрасни мъченици; и една трета ще излязат победители.“¹³ И така, очаква се борбата да продължи дълго. Противоречието между исляма и Византия е толкова всеобхватно, че макар и през следващите шестстотин и петдесет години – повече, отколкото ни отделят от 1453 г. – пред стените на Града да не се развяват мюсюлмански знамена, пророчеството ясно заявява, че те пак ще се върнат.

Константинопол е построен на мястото на селище, основано от легендарния грък Визант (Визас) преди хиляда години. По времето, когато войските на Маслама безславно се връщат у дома, той е християнски град от четири века. Мястото, избрано от император Константин за новата християнска столица през 324 г., притежава значителни предимства от гледна точка на географското си разположение и релефа. След като през V в. са построени крепостните стени към сушата, Градът става фактически неуязвим за нападения – поне докато най-мощното обсадно съоръжение са катапултите. Зад външната стена, дълга двайсет километра, се издига Константинопол, стъпил на няколко стръмни възвишения, които осигуряват естествени удобни позиции за отбрана откъм заобикалящото Града море. В същото време от източната страна тесният залив Златният рог, който прилича на закривен рог на елен, предоставя на Града безопасно дълбоководно пристанище. Единствен недостатък е бедният на растителност географски нос, но този проблем впоследствие е разрешен от ромейската хидроинженерна мисъл чрез сложна система от акведуки и резервоари.

Мястото на Града е уникално – тук се пресичат търговски пътища и военни коридори; историята на предишните поселения пази спомена за маршируващи войници и плясък на весла. Язон и Аргонавтите са минали оттук с кораба си, за да търсят Златното руно при онези, които промиват злато в устието на Днепър; по време на войната със скитите тук персийският цар Дарий прави мост от кораби, за да преведе своите 700 000 воини; римският поет Овидий замислено наблюдава „мястото, което е огромна порта към две морета“¹⁴, докато следва пътя на своето заточение по бреговете на Черно